

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка

І.І. Савчук

ТЕОРІЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Методичні матеріали до семінарів
і організації самостійної роботи студентів II курсу
для підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
галузі знань: 01 Освіта
спеціальності: 014.02 Середня освіта (Мова і література (англійська))
за освітньо-професійною програмою: Мова і література (англійська)

*Рекомендовано Вченою радою Житомирського державного університету
імені Івана Франка*

Житомир – 2018

УДК 811.111'27+811.111'42
ББК 81.432.1-7+81.001.1

*Рекомендовано вченою радою Житомирського державного університету
імені Івана Франка (протокол № 13 від 27 травня 2018 року)*

Рецензенти:

Могельницька Людмила Францівна – завідувач кафедри іноземних мов Житомирського державного технологічного університету, кандидат філологічних наук, доцент.

Хант Галина Олександрівна – завідувач кафедри іноземних мов Житомирського національного агроекологічного університету, кандидат філологічних наук, доцент.

Савчук І.І.

С13 Теорія мовленнєвої комунікації: Методичні матеріали до семінарів і організації самостійної роботи студентів. – Житомир: **Редакційно-видавничий відділ ЖДУ ім. І. Франка**, 2018. – 55 с.

Методичні матеріали до семінарів і організації самостійної роботи студентів зосереджені на засвоєнні основних теоретичних і прикладних аспектів комунікативного процесу, який розглянуто у розрізі питань комунікативної, когнітивної й прагмалінгвістики. Система практичних завдань спрямована на успішне вивчення інформативного матеріалу курсу та формування навичок лінгвістичного аналізу. Методичні матеріали мають на меті сприяти оволодінню студентами, що спеціалізуються у галузі викладання англійської мови, знаннями про структуру й закономірності мовленнєвого спілкування.

Для студентів другого курсу спеціальності: 014.02 Середня освіта (Мова і література (англійська)).

ISBN

ББК 81.432.1-7+81.001.1

© І.І. Савчук, 2018

ЗМІСТ

Передмова.....	4
I. Інструктивно-методичні матеріали до семінарів.....	5
Тема 1. Комунікативна лінгвістика як наука.....	5
<i>Семінар 1.</i> Сутність комунікативної лінгвістики.....	5
<i>Семінар 2.</i> Поняття комунікації.....	11
Тема 2. Структура комунікації.....	17
<i>Семінар 3.</i> Компоненти комунікації.....	17
<i>Семінар 4.</i> Засоби спілкування.....	21
Тема 3. Одиниці організації мовного коду в комунікації.....	26
<i>Семінар 5.</i> Складові комунікативної ситуації.....	26
<i>Семінар 6.</i> Текст і дискурс як комунікативні одиниці.....	33
Тема 4. Мовна особистість у міжкультурній комунікації.....	40
<i>Семінар 7.</i> Основні поняття теорії міжкультурної комунікації.....	40
II. Завдання для самостійної роботи студентів.....	47
Презентації.....	47
Лабораторні роботи.....	48
III. Питання до заліку.....	52
IV. Рекомендована література.....	53

ПЕРЕДМОВА

У час інформаційного вибуху, коли зростає кількість контактів між представниками різних культур, виникає потреба у знаннях передумов конструктивної взаємодії. Курс з теорії мовленнєвої комунікації спрямований на вивчення явища спілкування, яке розглядається у зв'язку з мовними, когнітивними і комунікативними аспектами. Основна *мета курсу* – сформувати *знання* студентів вищих навчальних закладів у галузі комунікативної лінгвістики, *розвинути навички* критичного мислення і вміння зіставляти різні точки зору, навчити здійснювати комплексний аналіз ситуації спілкування. Студенти зможуть набути *знання* ключових понять теорії комунікації, ролі видатних зарубіжних і вітчизняних вчених у її становленні, а також етапів і напрямів її розвитку. *Предметом* вивчення курсу є такі базові поняття, як комунікація, комунікативна ситуація, комунікативні стратегії, тактики й ходи, дискурс і текст, мовна особистість, міжкультурна комунікація тощо.

Міждисциплінарні зв'язки. Комунікативна лінгвістика є, з одного боку, складовою теорії комунікації, яка опосередковує її зв'язки з філософією, логікою, риторикою, соціологією, теорією інформації, кібернетикою, психологією, культурологією, соціологією і т. ін. З іншого боку, комунікативна лінгвістика інтегрує для опису власного об'єкта різні галузі лінгвістики – теорію мовленнєвих актів, лінгвопрагматику, паралінгвістику, психолінгвістику й теорію мовленнєвої діяльності, дискурсологію, лінгвістику тексту, стилістику, соціолінгвістику, лінгвокультурологію, етнолінгвістику, когнітивну й комп'ютерну лінгвістику тощо.

Матеріал дисципліни поділено на чотири тематичні блоки, що вивчаються на семи семінарських заняттях. *Тривалість* курсу 3 кредити ECTS 90 годин, всього аудиторних 30 годин – лекції 16 годин, практичні 14 годин; самостійна / індивідуальна робота 60 годин. Програмою передбачена аудиторна модульна контрольна робота, яку студенти виконують у формі електронних тестів; підсумковий контроль – залік.

Представлені завдання для практичних занять поділяються на декілька груп:

I – доповідь для глибшого осягнення додаткових питань, необхідних для розширення лінгвістичного кругозору студентів;

II – практичні завдання, які розвивають вміння аналітично мислити й аргументовано викладати свою точку зору: А – підсумувати й дати коментар поглядів науковців на деяку проблему; Б – проаналізувати фрагмент художньої прози за вказаними у вправі критеріями; В – довести теоретично або практично правильність певних тверджень.

У кінці розгляду питання теми запропоновано список основної і додаткової літератури. Передбачено самостійне виконання презентації й лабораторної роботи для аналізу комунікативних ситуацій, зображених в епізодах фільмів. Викладення та вивчення теорії мовленнєвої комунікації сприятиме підвищенню ефективності спілкування рідною та іноземною мовами, а також формуванню комунікативної і міжкультурної компетенції студентів.

ТЕМА 1. КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА ЯК НАУКА

Семинар 1.

Сутність комунікативної лінгвістики

Мета: сприяти засвоєнню студентами теоретико-методологічних підходів до вивчення процесу комунікації і ключових понять теорії комунікації, ролі видатних зарубіжних і вітчизняних вчених у її становленні, а також етапів і напрямів її розвитку.

Основні поняття: комунікація, мова, мислення, когнітивно-дискурсивна парадигма знання, концептуалізація, категоризація, концепт, фрейм, комунікативна, когнітивна, функціональна лінгвістика, прагмалінгвістика, семантичний аналіз, концептуальний аналіз, дискурс-аналіз, метод інтерпретації.

План:

- 1.1. Становлення і розвиток комунікативної лінгвістики.
- 1.2. Когнітивно-дискурсивна парадигма знання.
- 1.3. Когнітивні структури й процеси у комунікації.
- 1.4. Методи дослідження комунікативного процесу.

Завдання для виконання

I. Темі доповідей:

1. Роль процесу концептуалізації у вербалізації знань.
2. Теорія прототипів Е. Рош.
3. Основні функції мови.
4. Взаємозв'язок мови і мислення.
5. Поняття концепту у сучасній лінгвістиці.
6. Зв'язок комунікативної лінгвістики з когнітивною.
7. Зв'язок комунікативної лінгвістики з соціолінгвістикою та психолінгвістикою.
8. Функціональна лінгвістика як складова комунікативної.
9. Структура фрейму як форми організації знань.

II. Залікові завдання:

A. 1. Підсумуйте вказані у наведених фрагментах функції та ознаки мови. Прокоментуйте зв'язок між зазначеними у тексті (а) мовними характеристиками, між текстовою, виражальною й інтерактивною функціями мови (текст б). Поясніть ідею М.А.К. Холлідея про те, що мова визначає особливості світосприйняття людини:

a) Perhaps the most striking characteristic of language by comparison with other codes or communication-systems is its flexibility and versatility. We can use language to give vent to our emotions and feelings; to solicit the cooperation of our fellows; to make threats or promises; to issue commands, ask questions or make statements. We can make reference to the past, present and future; to things far removed from the situation of utterance – even to things that need not exist and

could not exist. No other system of communication, human or non-human, would seem to have anything like the same degree of flexibility and versatility.

Among the more specific properties that contribute to the flexibility and versatility of language (i.e. of each and every language-system), there are four that have frequently been singled out for mention: ARBITRARINESS, duality, discreteness and productivity...The most obvious instance of arbitrariness in language – and the one that is most frequently mentioned – has to do with the link between form and meaning, between the signal and the message. By DUALITY is meant the property of having two levels of structure, such that units of the primary level are composed of elements of the secondary level, and each of the two levels has its own principles of organization... DISCRETENESS is opposed to continuity, or continuous variation. In the case of language, discreteness is a property of the secondary elements (*John Lyons. Language and Linguistics: An Introduction // Widdowson H.G. Linguistics, 2002, P. 79-81*).

b) Language serves for the expression of ‘content’: that is, of the speaker’s experience of the real world, including the inner world of his own consciousness. We may call this the *ideational function* ... In serving this function, language also gives structure to experience, and helps to determine our way of looking at things, so that it requires some intellectual effort to see them in any other way than that which our language suggests to us.

Language serves to establish and maintain social relations; for the expression of social roles, which include the communication roles created by language itself – for example the roles of questioner or respondent, which we take on by asking or answering a question; and also for getting things done, by means of the interaction between one person and another. Through this function, which we may refer to as *interpersonal*, social groups are delimited, and the individual is identified and reinforced, since by enabling him to interact with others’ language also serves in the expression and development of his own personality.

Finally, language has to provide for making links with itself and with features of the situation in which it is used. We may call this the *textual function*, since this is what enables the speaker or writer to construct ‘texts’, or connected passages of discourse that is situationally relevant; and enables the listener or reader to distinguish a text from a random set of sentences (*M.A.K. Halliday. New Horizons in Linguistics // Widdowson H.G. Linguistics, 2002, P. 86-87*).

2. Прокоментуйте ідеї Н. Хомського про мову як інтелектуальне досягнення людини та інтуїтивне опанування мови дитиною. Чи суперечать ці думки одна одній?

One reason for studying language – and for me personally the most compelling reason – is that it is tempting to regard language, in the traditional phrase, as ‘a mirror of mind’. I do not mean by this simply that the concepts expressed and distinctions developed in normal language use give us insight into the patterns of thought and the world of ‘common sense’ constructed by the human

mind. More intriguing, to me at least, is the possibility that by studying language we may discover abstract principles that govern its structure and use, principles that are universal by biological necessity and not mere historical accident, that derive from mental characteristics of the species. A human language is a system of remarkable complexity. To come to know a human language would be an extraordinary intellectual achievement for a creature not specifically designed to accomplish this task. A normal child acquires this knowledge on relatively slight exposure and without specific training. He can then quite effortlessly make use of an intricate structure of specific rules and guiding principles to convey his thoughts and feelings to others, arousing in them novel ideas and subtle perceptions and judgments. For the conscious mind, not specially designed for the purpose, it remains a distant goal to reconstruct and comprehend what the child has done intuitively and with minimal effort. Thus language is a mirror of mind in a deep and significant sense. It is a product of human intelligence, created anew in each individual by operations that lie far beyond the reach of will or consciousness (*Noam Chomsky. Reflections on Language // Widdowson H.G. Linguistics, 2002, P. 84-85*).

3. Порівняйте ідеї М. Холлідія і Н. Хомського про вродженість / набутисть мови:

a) In the psychological sphere, there have recently been two alternative lines of approach to the question of language development. These have been referred to as the 'nativist' and the 'environmentalist' positions. Everyone agrees, of course, that human beings are biologically endowed with the ability to learn language, and that this is a uniquely human attribute – no other species has it, however much a chimpanzee or a dolphin may be trained to operate with words or symbols. But the nativist view holds that there is a specific language-learning faculty, distinct from other learning faculties, and that this provides the human infant with a readymade and rather detailed blueprint of the structure of language. Learning his mother tongue consists in fitting the patterns of whatever language he hears around him into the framework which he already possesses. The environmentalist view considers that language learning is not fundamentally distinct from other kinds of learning; it depends on those same mental faculties that are involved in all aspects of the child's learning processes. Rather than having built into his genetic makeup a set of concrete universals of language, what the child has is the ability to process certain highly abstract types of cognitive relation which underlie (among other things) the linguistic system; the very specific properties of language are not innate, and therefore the child is more dependent on his environment – on the language he hears around him, together with the contexts in which it is uttered – for the successful learning of his mother tongue. In a sense, therefore, the difference of views is a recurrence of the old controversy of nature and nurture, or heredity and environment, in a new guise (*M.A.K. Halliday. Language as Social Semiotic // Widdowson H.G. Linguistics, 2002, P. 87-88*).

b) It seems reasonable to assume that the language faculty – and, I would guess, other mental organs – develops in the individual along an intrinsically determined course under the triggering effect of appropriate social interaction and partially shaped by the environment – English is not Japanese, just as the distribution of horizontal and vertical receptors in the visual cortex can be modified by early visual experience. The environment provides the information that questions are formed by the movement of a question word and that ‘each other’ is a reciprocal expression; in other languages this is not the case, so that these cannot be properties of biological endowment in specific detail. Beyond such information, much of our knowledge reflects our modes of cognition, and is therefore not limited to inductive generalization from experience, let alone any training that we may have received. And just as the visual system of a cat, though modified by experience, will never be that of a bee or a frog, so the human language faculty will develop only one of the human languages, a narrowly constrained set (*Noam Chomsky. Rules and Representations // Widdowson H.G. Linguistics, 2002, P. 89*).

Б. 1. Визначте концепти, представлені у текстових фрагментах, та мовні одиниці, що їх вербалізують:

a) The kid breaks into the room, see, and sees his mother in this real wriggly clinch with this colored guy who’s just shouted at him, see, and no matter how his mother explains it away, the kid has the image – the colored guy and his mother – for the rest of his life, see? (*J.I. Williams. Son in the Afternoon*);

b) Husband: “Please go, Carla. They’re scared too, and they insist you stay with them until this things is over.”

Wife: “And what if I don’t want to so?”

Husband: “I’ll work night and day from now until the twenty-second, and once the trial starts you won’t see me anyway. The last thing I need is to be worried about you and Hanna. Please go” (*J.A. Grisham. Time to Kill*);

c) “I think,” he says, “that was our mistake. Going to Florida last Christmas. If we hadn’t done that – “

“It wouldn’t have made any difference, you know that. Dr. Brandt told us – “

“Dr. Brandt told us he was depressed. Dr. Brandt is a G.P. What the hell did he know?” He sets his glass down, rapping it smartly against the table. He hasn’t meant to. The sound is loud and it makes her jump.

“Are you blaming him, now? He gave him the physical, just as you asked. What more was he supposed to do?”

“I’m not blaming Brandt. I’m not blaming anyone. It wasn’t anyone’s fault, I know that.”

“You don’t believe that,” she says. “You say it, but you don’t believe it.”

“I believe it,” he says. “I’m not even talking about blame, I’m talking about being available. We were busy down there. Every goddamned minute. There wasn’t time to talk” (*J. Guest. Ordinary People*).

2. Визначте функцію мовних засобів у висловленнях:

a) He leans toward her; gives her a kiss on the neck. “I love you” (*J. Guest. Ordinary People*);

b) “This is my first big opportunity, Mac. My other jobs were at small ranches, but I worked hard. I’m aware that I skipped a few steps because of family friendship, and I hope you won’t hold it against me. I’m serious about what I do, and I had looked forward to learning more from you.” His eyes seemed to blaze with fury. “I’ll do my job, you do yours, and we’ll get along fine” (*G. O’Harra. Race Against Love*);

c) “Tell me how to open the safe,” she said. Her voice was harsh and unsteady. “If you don’t tell me, I’ll call the police and you’ll go back to Farnworth”.

“Go ahead and call them,” I said. “You won’t get the money, and I’ll tell them where to find your husband. Don’t kid yourself they won’t believe my word against yours. I’m not the only one with a reputation for violence. When I tell them about Frank Finney, you’re going to be in a hell of a jam” (*J.H. Chase. Come Easy, Go Easy*).

В. Доведіть, що:

1) комунікативна лінгвістика пов’язана з етнолінгвістикою (філософією, когнітивною лінгвістикою, психологією, соціологією, логікою, семіотикою, риторикою);

2) мовлення є суб’єктивною, матеріальною, лінійною та динамічною побудовою;

3) мова існує лише у мовленні та завдяки йому, має вивчатись у її використанні;

4) когнітивні процеси передують комунікації та є її результатом;

5) мова не відображає світ безпосередньо, а віддзеркалює концептуалізацію й категоризацію світу людиною;

6) спілкування є ментальним, комунікативним і мовним процесом;

7) концептуальний аналіз є продовженням семантичного;

8) метод фреймового моделювання може застосовуватись для дослідження мовленнєвих даних.

Рекомендована література:

Основна:

1. *Бацевич Ф.С.* Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 342 с.

2. *Болдырев Н.Н.* Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. – Тамбов: ТГУ, 2000. – 123 с.

3. *Кашкин В.Б.* Введение в теорию коммуникации. – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. – 175 с.

4. *Кубрякова Е.С.* Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.

5. *Левицький А.Е.* Основи функціональної лінгвістики. – Ніжин: Ред.-вид. відділ НДПУ, 2004. – 124 с.
6. *Левицький А.Э.* Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка. – К.: „АСА”, 1998. – 362 с.
7. *Савчук І.І.* Співвідношення когнітивних і комунікативних аспектів вивчення мови та мовлення // Мовні і концептуальні картини світу. – К.: Вид. Дім Дмитра Бураго, 2005. – Вип. 16, Кн. 2. – С. 150-154.
8. *Селіванова О.О.* Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Вид-во Українського фітосоціоцентру, 1999. – 148 с.
9. *Levitsky A.E., Slavova L.L., Borisenko N.D.* Linguistics. – К.: Знання України, 2006. – 171 р.
10. *Poluzhyn M.M.* Lecture Notes on Historiography of Linguistics. – Vinnitsa: Foliant, 2004. – 272 p.

Додаткова:

1. *Бабушкин А.П.* Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1996. – 102 с.
2. *Бацевич Ф.С.* Когнітивне і лінгвальне в процесах вербалізації // Мовознавство. – 1997. – № 6. – С. 30-36.
3. *Борисов О.О.* Мовні засоби вираження емоційного концепту *страх*: лінгвокогнітивний аспект / на матеріалі сучасної англomовної художньої прози. Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – Житомир, 2005. – 252 с.
4. *Демьянков В.З.* Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретативного подхода // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 17-33.
5. *Жаборюк Е.А.* К проблеме взаимоотношения языка и мышления (некоторые аспекты) // Тез. Междунар. конф „Язык и культура”. – К.: Коллегиум С.Б. Бураго, 1993. – Ч. 1. – С. 24-25.
6. *Жаботинская С.А.* Концептуальный анализ: типы фреймов // Вісник Черкаського університету. Сер. Філологічні науки. – Черкаси: Сіач, 1999. – Вип. 11. – С.12-25.
7. *Заботкина В.И.* О когнитивно-прагматическом подходе к лексическим исследованиям // Языковая категоризация (части речи, словообразование, теория номинации). – М.: ИЯ РАН, 1997. – С. 31-33.
8. *Кочерган М.П.* Стан і перспективи сучасного мовознавства // Вісник Київського лінгвістичного університету. Сер. Філологія. – 2003. – Т. 6, №1. – С. 5-18.
9. *Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г.* Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: МГУ, 1996. – 246 с.
10. *Лакофф Дж.* Когнитивная семантика: Пер. с англ. // Язык и интеллект. – М.: Наука, 1995. – С. 143-184.
11. *Маслов Ю.С.* Введение в языкознание. – М.: Высшая школа, 1997. – 272 с.
12. *Попова З.Д., Стернин И.А.* Понятие *концепт* в лингвистических исследованиях. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1999. – 30 с.

13. *Серебрянников Б.А.* Роль человеческого фактора в языке: Язык и мышление. – М.: Наука, 1988. – 242 с.
14. *Фрумкина Р.М.* „Язык и мышление” как проблема лингвистического эксперимента // Известия АН СССР. Сер. литературы и языка. – 1981. – Т. 40, № 3. – С. 205-236.
15. *Черепанова И.Ю.* Методика прагмалингвистических исследований и принципы деривации // Тез. науч.-теор. конф. „Принцип деривации в истории языкознания в современной лингвистике”. – Пермь: ПГУ, 1991. – С. 260-262.
16. *Hudson R.A.* Sociolinguistics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 279 p.
17. *Leech G.N.* Principles of Pragmatics. – L.; N.Y.: Longman, 1983. – 250 p.
18. *Rosch E.* Natural Categories // Cognitive psychology. – 1973. – Vol. 3, № 4. – P. 326-350.
19. *Searle J.R.* Speech Acts. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – 206 p.